

ירושלים עיר הצדק

הנה ימים באים נאָם ה' והקמתי לדוד צמח צדיק ומלך
מלך והשכיל ועשה משפט וצדקה בארץ, בימיו תִּנְשַׁע
יהודה וישראל ישפן לבטח וזה שמו אשר יקראו ה'
צדקו.

שם המלך נדרש בכך שהוא יעשה משפט וצדקה.

בל"ג, יד ניבא ירמיהו נבואה מקבילה על העיר ירושלים:

הנה ימים באים נאָם ה' והקמתי את הדבר הטוב אשר
דברתי אל בית ישראל ועל בית יהודה. בימים ההם
ובעת ההיא אצמיח לדוד צמח צדקה ועשה משפט
וצדקה בארץ. בימים ההם תִּנְשַׁע יהודה וירושלם
תשכון לבטח וזה אשר יקרא לה ה' צדקו.

משתי הנבואות עולה כי הן מלך יהודה הן ירושלים עצמה
ייקראו ה' צדקו. יסוד הצדק אמור לאפיין את מלך יהודה ואת
עיר בירתה כאחת, ומאיך גיסא, יש כאן זהות בין העיר לבין
מלכה, בהיותה עיר מלכות ועיר צדק.⁴

כפי שהערנו כבר בשיעור הקודם, לאור העובדה שירושלים
קרויה גם צדק, יתפרשו השמות מלכי-צדק ואדוני-צדק: המלך
של צדק, האדון של צדק (כשם שמלך בזק נקרא אדוני-בזק,
שופטים א').

אגב עיסקונו בשיעור הקודם בדמותו של מלכי-צדק, ברצוננו
להקדיש שיעור זה לאופייה של ירושלים כעיר צדק. נתייחס הן
לעיר ירושלים הן למקום המקדש, הקשורים שניהם במהותם
לעניין הצדק.

א. שמו של מלך ירושלים – שם תואר

שם מלכה הראשון של ירושלים הוא מלכי-צדק מלך שלם
(בראשית י"ד, יח); שמו של מלך ירושלים בתקופת כיבוש יהושע
הוא אדוני-צדק (יהושע י', א). כבר העובדה שבשמותיהם של שני
המלכים הללו מופיעה המילה צדק מלמדת על קשר בין צדק
לשמה של ירושלים. וכך כותב הרד"ק בפירושו ליהושע י', א:

כל מלכי ירושלים היו נקראים בזמן ההוא מלכי-צדק או
אדוני-צדק כמו שנאמר 'ומלכי-צדק מלך שלם' היא
ירושלים. ונקרא כן בעבור ירושלים שהוא מקום צדק,
כי ירושלים מקום הצדק והשלום לא יסבול עוול וחמס
ומעשה תועבה זמן ארוך.

תיאור זה של ירושלים מפורש בישיבה א', כו:

ואשיבה שפטיך כבראשנה ויעציק כבתחלה אחרי כן
יקרא לך עיר הצדק קריה נאמנה. ציון במשפט תפדה
ושביה בצדקה.

מכל מקום, נמצאנו למדים שהמילה צדק בשם מלכה של
ירושלים היא שם תואר של מלך ירושלים, כשם שפרעה הוא
שם תואר למלך מצרים, ואבימלך – שם תואר למלך הפלשתי
(שנקרא כך הן בתקופת אברהם ויצחק הן בתקופתו של דוד
[ראה למשל תהילים ל"ד, א]).

ייתכן שהדבר גם רומז לחובתו של המלך לעשות צדקה
ומשפט, כשם שנאמר על דוד, המלך הראשון שמלך בירושלים:
"ויהי דוד עשה משפט וצדקה לכל עמו" (ש"ב ח', טו).

לאור כל זאת, מעניינת העובדה שמלכה האחרון של ירושלים
נקרא צדקיהו.²

ב. זהות בין שם המלך לשם העיר

עיון בשתי נבואות בירמיהו יעמידנו על זהות בין שם המלך
לשם העיר. בכ"ג, ה ניבא הנביא על מלך יהודה:³

עושה צדק, והוא יהיה ניגודו ותיקונו של צדקיהו, שעליו נאמר (ירמיהו
כ"א, א, ב): "בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט והצילו גזול מיד עושק".

4 על פי דברינו כאן, שם העיר הוא צדק, ובכל זאת נקרא מלכי-צדק מלך
שלם.

היחס בין צדק לשלום/שלום בהקשר של ירושלים והמקדש הוא נקודה
יסודית. בישיבה ב', ד מתואר כי משפט ה' את הגויים יביא לשלום.
בישיבה י"א מאופיין מלך המשיח בצדק, שמכווחו ישרור השלום. קשר
דומה בין משפט ושלום עולה גם בתיאורה של ירושלים בתהילים קכ"ב:
"כי שמה ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד. שאלו שלום ירושלים
ישליו אהביך. יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך. למען אחי ורעי אדברה
נא שלום בך".

ביטוי מובהק וברור לקשר בין צדקה ושלום יש בישיבה ל"ב, יז-יח:
"והיה מעשה הצדקה שלום ועבדת הצדקה השקט ובטח עד עולם. וישב
עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחת שאננות". כך גם בפנייתו
של ישעיהו לירושלים (ס', יז): "...ושמתי פקדתך שלום ונגשית צדקה".
ובתהילים קמ"ז, יב-יד: "שבחי ירושלים את ה' הללי א-להיך ציון. כי חזק
בריחי שיעריך בך בניך בקרבך. השם גבולך שלום חלב חטים ישביעך".

עשיית הצדק, יש בכוחה להביא לשלום, ועל כן ישנו קשר פנימי ברור בין
שני שמות אלו של ירושלים: צדק ושלום.

גם הקשר בין שלום למקדש הוא ברור. ראשית מתבטא קשר זה בעיתוי
בניין המקדש: לאחר הכרתת עמלק, במציאות של הנחה מן האויבים.
שנית, הוא מתבטא באיסור בניית מזבח מאבני גזית – "כי חרבך הנפת
עליה ותחללה" (שמות כ', כב). דוגמות נוספות: העובדה ששבת לוי אינו
נלחם ואינו משתתף בחלוקת השלל; קרבן השלמים, שיש בו שלום לכול
– למזבח, לבעלים ולכוהנים. נושא זה דורש כמובן הרחבה, ורמזנו כאן
רק בתמצית למספר דוגמות.

בהקשר זה של ירושלים כעיר שלום, מעניין נוסח החתימה של ברכת
השכיבו שתוקן בתקופת הגאונים לתפילת ליל שבת: "הפורס סוכת
שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלים".

1 מתוך ההנחה ששלם היא ירושלים, בעיקר על פי תהילים ע"ו, ג "ויהי
בשלם סוכו ומעונתו בציון", וכך פירשו הראשונים על אתר (הרמב"ן
והרד"ק). וראה השיעור הקודם.

2 שמו הוחלף ממתניה (מל"ב ל"ד, יז) לצדקיהו על ידי נבוכדנאצר מלך בבל.
וייתכן שעובדה זו מחזקת את דברינו, כי תוארו של מלך ירושלים קשור
במילה צדק.

3 המפרשים פירשו כי הנבואה נאמרה על מלך המשיח. לנבואה אין תאריך
מפורש שיאפשר את זיהוי המלך. אפשר שהכוונה לצדקיהו, שהייתה
ציפיה שיתקן את מעשי קודמיו. אך היות שהדבר לא קרה, ייתכן (וכך
פירשו בדעת מקרא) שהכתוב רומז כי יהיה מלך ששמו יעיד עליו שהוא

ג. צדק – מהות העיר

שם מבטא מהות, ומשמעות העובדה שירושלים נקראת צדק היא שהצדק מהותי לה. יסוד זה עולה בכמה מקומות נוספים בנביאים ובכתובים: ירמיהו מכנה את העיר "נוה צדק הר הקדש" (ירמיהו ל"א, כב); ישעיהו אומר: "נשגב ה' כי שכן מרום מלא ציון משפט וצדקה" (ישעיהו ל"ג, ה); במזמור מ"ח, העוסק בירושלים, נאמר "כשמך א-להים כן תהלתך על קצוי ארץ צדק מלאה ימינך. ישמח הר ציון תגלנה בנות יהודה למען משפטיך" (תהילים מ"ח, יא-ב); ובמזמור קכ"ב נאמר על ירושלים "כי שמה ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד" (שם קכ"ב, ה).

לקביעה זו, כי הצדק הוא תכונה מהותית של ירושלים, יש השלכה מרחיקת לכת: קיומו של צדק מאפשר את קיום העיר, והעדרו מחייב את חורבנה. כך התנבא ירמיהו:

שוטטו בחוצות ירושלים וראו נא ודעו ובקשו
ברחובותיה אם תמצאו איש אם יש עשה משפט
מבקש אמונה ואסלח לה (ירמיהו ה', א).

חז"ל הרחיקו לכת בתיאור הזיקה שבין ירושלים לצדק:

המקום הזה מצדיק את יושביו: מלכי צדק, אדוני צדק.
צדק נקראת ירושלים, שנאמר 'צדק ילין בה' (ישעיהו א', כא)
(בראשית רבה מג ו).

אמר ר"י בר סימון מעולם לא היה לן אדם בירושלים
ובידו עוון. כיצד? תמיד של שחר מכפר על עבירות
שבלילה ושל בין הערבים מכפר על עבירות שביום
שנאמר 'צדק ילין בה' (במדבר רבה כא כא).

ד. הסיבה לחורבן העיר – חוסר צדק

הנבואה המפורשת הראשונה על חורבנה של ירושלים תולה את הפורענות בכך שמוסדות השלטון הראשיים, הכהנים והנביאים כולם מושחתים ונעדרים צדק:

שמעו נא זאת ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל
המתעבים משפט ואת כל הישרה יעקשו. בנה ציון
בדמים וירושלם בעולה. ראשיה בשחד ישפטו וכהניה
במחיר יורו ונביאיה בכסף יקסמו ועל ה' ישענו לאמר
הלוא ה' בקרבנו לא תבוא עלינו רעה. לכן בגללכם ציון
שדה תחרש וירושלם עיין תהיה והר הבית לבמות יער
(מיכה ג, ט-ב).

נבואה זו נאמרה בימי המלך חזקיהו, כמפורש בירמיהו כ"ו,
טו-יט, והיא מקבילה לתיאור הקשה של מצבה הרוחני של
העיר באותה תקופה בישיעיהו א', כא-כז:

איכה היתה לזונה קריה נאמנה מלאתי משפט צדק ילין
בה ועתה מרצחים. כספך היה לסיגים סבאך מהול
במים. שריך סוררים וחברי גנבים פלו אהב שחד ורדף
שלמנים יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם.
לכן נאם האדון ה' צב-אות אביר ישראל הוי אנחם
מצרי ואנקמה מאויבי. ואשיבה ידי עליך ואצרך פֶּזֶר
סיגך ואסירה כל בדילך. ואשיבה שפטיך כבראשונה
ועציך כבתחלה אחרי כן יקרא לך עיר הצדק קריה
נאמנה. ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה.

ככל הנראה, מתארות שתי הנבואות את המצב הרוחני והחברתי בירושלים בימי יחזקיהו – אף כי בלשון שונה, שהרי אין שני נביאים ניבאים בסגנון אחד. עם זאת, בעוד שישעיהו לא ניבא כי ירושלים תיחרב בעקבות המציאות הרוחנית הקשה כל כך, מסקנתו של מיכה מרחיקת לכת: חורבן ירושלים והמקדש.⁵

המסקנה הברורה משתי נבואות אלו, ובפרט מנבואת מיכה, היא שהשם "צדק" הנו שם מחייב, המבטא את מהותה וצביונה של ירושלים,⁶ ועל כן בהעדר צדק – אין לעיר קיום.⁷

ה. המפגש בין אברם, מלכי-צדק

ומלך סדום

עמדנו בשיעור הקודם על הניגוד בין דמותו של מלכי-צדק לבין דמותו של מלך סדום, וראינו את דברי אור החיים הקדוש, הרומז לזיקה בין התנהגותו של מלך סדום לבין מידת סדום, המתגלה בניגוד הברור בין צדקותו של מלכי-צדק לכפיות הטובה של מלך סדום.

ביטוי מעניין לניגוד זה מצוי בשמות המלכים עצמם. עמדנו כבר על הופעת המילה צדק בשם מלכי-צדק. לעומתו, נקרא מלך סדום פֶּרַע, ומלך עמורה – פֶּרְשֵׁעַ, שמות שנדרשו (תנחומא לך-לך ח; הובא ברש"י בראשית י"ד, ב) כך: "ברע – רע לשמים ולבריות. ברשע – שנתעלה ברשע".

במפגש בין המלכים יש היבטים נוספים הקשורים לעניין הצדק, וראש לכולם: העובדה שעצם יציאתו של אברם לרדוף אחרי המלכים על מנת להציל את לוט נובעת ממידת הצדק.⁸

5 ייתכן גם שיש להסביר את ההבדל בין שתי הנבואות בפרק זמנים שיש ביניהן. הוכחת דבר זה מחייבת עיון נרחב בימי יחזקיהו, שאין כאן מקומו.

6 קביעה זו תואמת היטב את הנחתנו היסודית בסדרת השיעורים כולה, כי לערים חשובות בארץ ישראל יש צביון רוחני, משמעות אופיינית משל עצמן. צביונה של ירושלים קשור באופן עמוק בעניין הצדק.

7 החגגנו כאן רק שתי נבואות המתייחסות לימי יחזקיהו, שאחת מהן היא נבואת מיכה: הנבואה המפורשת הראשונה על חורבן העיר והמקדש בגלל חוסר צדק. ואולם, נושא זה עובר כחוט השני בדברי הנביאים מימי יחזקיהו ועד החורבן (בתקופות מנשה, יהויקים וצדקיהו), והוא מהווה נימוק יסודי ומרכזי לחורבן העיר והמקדש (נוסף על זה של חז"ל, שלפני חרב הבית הראשון בגלל עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים). ראה למשל ירמיהו ה', א; ו', ו-ח; יחזקאל כ"ב, כז-לא.

8 חז"ל דרשו את הפסוקים בישיעיהו מ"א, ב-ד על מרדף אברם אחרי המלכים: "מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו יתן לפניו גוים ומלכים ירד יתן כעפר חרבו קש נדף קשתו. ירדפם יעבור שלום ארח ברגליו לא יבוא. מי פעל ועשה קרא הדרות מראש אני ה' ראשון ואת אחרנים אני הוא".

כך נדרשים פסוקים אלו בבראשית רבה (מג ג): "מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו, מי הוא זה שהעיר לבם של מזרחיים שיבואו ויפלו ביד אברהם? 'צדק יקראהו לרגלו' – חי העולמים שהיה מאיר לו בכל מקום שהיה הולך... אמר ר' ראובן: צדקה הייתה צווחת ואומרת אם אין אברהם אין מי יעשה אותי, הדא הוא דכתיב 'יתן לפניו גוים ומלכים ירד'".

ומבאר רד"ק (על ישעיהו מ"א, ב): "בכל מקום שהיה רגלו שם היה קורא צדק ואמת", כלומר: מלמד את הבריות ללכת בדרך הצדק. וכפי שמעידה עליו התורה (בראשית י"ח, ט): "כי ידעתי למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עלי".

א. הזיקה בין סנהדרין למקדש

הזיקה בין סנהדרין למקדש מתבטאת בכמה וכמה מקומות.

את השם מוריה, המופיע בפרשת העקדה, דורשים חז"ל, בין היתר, כמקום שממנו "הוראה יצאה לעולם" (בראשית רבה נה ט).

הביטוי המעשי לכך בא בדברים "ז, ח-י:

כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבת בשעריך וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' א-להיך בו. ובאת אל הכהנים הלויים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט. ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא אשר יבחר ה' ושמת לעשות ככל אשר יורה.

מן המילים "אל המקום" למדו חז"ל "שהמקום גורם" (סנהדרין פז ע"א), כלומר: מושב הסנהדרין בלשכת הגזית הוא עניין מהותי. לדבר זה יש השלכה מרחיקת לכת, והיא: שרק בלשכת הגזית ניתן לדון דיני נפשות. וכפי שמספרים חז"ל: "ארבעים שנה קודם חורבן הבית גלתה סנהדרין... שלא דנו דיני נפשות" (סנהדרין מא ע"א).

היבט אחר של זיקה זו הוא קביעת מקומה של הסנהדרין בסמיכות למזבח – סמיכות המופיעה בתורה בשני מקומות:

• על סמיכות פרשת מזבח אדמה שבסוף פרשת יתרו (שמות כ', כג) לתחילת פרשת משפטים – "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" (שמות כ"א, א) – דורשת המכילתא (מסכתא דבחדש יתרו פרשה יא): "נמצינו למדין שסנהדרין באין בצד מזבח".

• גם בפרשת שופטים אנו מוצאים סמיכות דומה בין עניין הצדק לעניין המזבח: "צדק צדק תרדף למען תחיה וירשת את הארץ אשר ה' א-להיך נתן לך. לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' א-להיך אשר תעשה לך" (דברים ט"ז, כ-כא). ודרש על כך ריש לקיש (סנהדרין ז ע"ב): "כל המעמיד דיין על הציבור שאינו הגון כאילו נוטע אשרה בישראל, שנאמר 'שופטים ושוטרים תתן לך' וסמך ליה 'לא תטע לך אשרה כל עץ'". ומפרש רש"י על אתר (ד"ה אצל מזבח): "ותלמידי חכמים מכפרין ומגינין כמזבח".

הצדק במקדש מהווה את שיאה של מערכת הצדק בירושלים ובארץ כולה:

שלשה בתי דינים היו שם אחד יושב על פתח הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה ואחד יושב בלשכת הגזית (סנהדרין פ"י מ"ב).

וביתר פירוט בברייתא בגמרא שם (סנהדרין פח ע"ב):

בית דין של שבעים ואחד יושבין בלשכת הגזית, ושני בתי דינים של עשרים ושלשה, אחד יושב על פתח הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה.

עדי עד במקום הזה. ומן הצד השני של המטבע: הבטחת מנוחתו עדי עד מותנית במשפט וצדקה.

חז"ל ניצלו את המפגש לעמוד על הרקע לצדקותו של מלכי-צדק, שהיה לשיטתם שם בן נח. כותב מדרש שוחר טוב (ל"ז, א):

אמר אברהם למלכיצדק: כיצד יצאת מן התיבה? אמר לו: בצדקה שהיינו עושים שם. אמר לו: וכי מה צדקה היה לכם לעשות בתיבה, וכי עניים היו שם? אמר לו: על החיה ועל הבהמה ועל העוף, לא היינו ישנים אלא נותנים היינו לפני זה ולפני זה כל הלילה.

כלומר, במשך המבול התחנך שם בן נח לטפל בכל בעלי החיים שבתיבה, וזה מקור צדקותו.

ו. ירושלים – היפוכה של סדום

כשרוצים הנביאים לתאר את השחתתה המוסרית של ירושלים, הם מדמים אותה לסדום: "לולי ה' צב-אות הותיר לנו שריד כמעט כסדם היינו לעמרה דמינו. שמעו דבר ה' קציני סדם האזינו תורת א-להינו עם עמרה" (ישעיהו א', ט-י).⁹

הגדרת רשעתה של סדום מובלטת היטב בנבואת יחזקאל, הטוען (בפרק ט"ז) כי ירושלים השחיתה את מעשיה יותר מסדום:

הנה זה היה עון סדם אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל ט"ז, מט-נ).

בעוד שירושלים היא עיר צדק, בסדום יש זעקה וצעקה (בראשית י"ח, כ-כא) – המופיעות גם בירושלים עם השחתתה המוסרית, כדברי ישעיהו במשל הכרם: "ויקו למשפט והנה משפח לצדקה והנה צעקה" (ישעיהו ה', ז).¹⁰

בחירתו של אברהם להתקשר עם מלכי-צדק ולדחות כל קשר עם מלך סדום משקפת בעצם את אופייה של דמותו – שמירת "דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית י"ח, יט) – אופי שיש בו כדי להסביר את הגעתו לירושלים ואת נגיעתו בה.

ז. המקדש כמקום צדק

הזיקה בין ירושלים למקדש ברורה. בהקשר שאנו עוסקים בו, ברצוננו להראות כי כירושלים כולה, קשור גם המקדש עצמו במהותו לצדק.¹¹

9 דימוי זה חוזר אצל נביאים שונים, ראה: ישעיהו ג', ט; ירמיהו כ"ג, יד; איכה ד', ו.

10 בפרק "ירושלים" בספרו פרקי מועדות, ירושלים תשנ"ג, כרך ב עמ' 330-331 מבאר הרב מרדכי ברויאר את עמידתה של צדקת אברהם מול הזעקה והצעקה העולות מסדום. לאור זאת הוא מפרש את שני הנימוקים השונים שנותנת התורה למצוות השבת העבוט: "והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני" (שמות כ"ב, כו); "ולך תהיה צדקה לפני ה' א-להיך" (דברים כ"ד, יג).

11 בהקשר זה מעניין ביותר המדרש בסדר אליהו רבה פרק י"ח: "בזמן שישראל עושין צדקה ומשפט, הקב"ה שמח בהן, מגיד ששמחתו עד סוף כל הדורות, שנאמר 'כי בחר ה' בציון', ואומר 'זאת מנוחתי עדי עד' (תהילים קל"ב, יג-יד). המדרש למד כי מנוחתו של הקב"ה במקום המקדש בירושלים "עדי עד" היא בעצם 'שמחתו עד סוף כל הדורות', ומקורה בעשיית משפט וצדקה על ידי ישראל. הוזה אומר: עשיית משפט וצדקה בכלל, ובירושלים ובמקדש בפרט, גורמת לקב"ה שמחה, שהיא מנוחתו

כהן יש משפט, בזמן שאין כהן אין משפט". קשר זה מתבטא גם בפסק הרמב"ם:

ומצוה להיות בסנהדרין גדולה כהנים ולויים שנאמר 'ובאת אל הכהנים הלוויים'. ואם לא מצאו, אפילו היו כולם ישראלים, הרי זה מותר (הלכות סנהדרין פ"ב ה"ב).

כפי שראינו, המקדש הוא מקום של תורה ומשפט, לפיכך מוטל על העובדים בו גם להורות את התורה ולעשות משפט. בני השבט המופקד על עבודת ה', בהיותם קרובים למקום השראת שכנתו של הקב"ה, הם הסמוכים למקום התגלותו ומופקדים על הוצאת דברו לפועל, הן בהוראת התורה הן בתרגומה בחיי המעשה, דהיינו במשפט.

סמיכות הסנהדרין למזבח איננה, אם כן, עניין טכני, כי אם סמיכות מהותית: הכהנים, עובדי ה' ומשרתיו, הם הם שגם מופקדים על גילוי דברו.¹⁴

ג. בגדי הכהונה – בגדי צדק

במזמור קל"ב בתהילים, המתאר את עינויי דוד בגעגועיו למציאת מקום המקדש, אומר דוד בשבועתו "כהניך ילבשו צדק וחסידיך ירננו" (תהילים קל"ב, ט). המפרשים על אתר נחלקו בפירוש המילים "כהניך ילבשו צדק". רד"ק כתב: "ילבשו צדק – בגדי כהונה שהם בגדי צדק". יתר המפרשים מפרטים יותר:

- אבן עזרא: "וטעם לאמר על הכהנים בגדי צדק כי הם מורים את התורה ושופטי ישראל".

- מצודת דוד: "בגדי כהונה נקראים בגדי צדק כי הם מכפרים ומצדיקים את החוטאים".

- המלבי"ם: "כי ציור הבגדים היה מורה על הצדק ועל המדות טובות שבם תתלבש הנפש כמ"ש חז"ל".

לפי אבן עזרא – וכך גם רומז המלבי"ם – בגדי הכהנים קרויים בגדי צדק בגלל היותם מבטאים את תכונתם הפנימית של הכהנים – להורות את התורה ולשפוט את ישראל.¹⁵ מצודת דוד מדגיש תפקיד אחר של הכהנים, המכפרים בעבודתם ומצדיקים את החוטאים: היות שהבגדים עצמם מוגדרים כעבודה,¹⁶ וגם עבודת הקרבנות תפקידה לכפר, מתוארת לבישת בגדי הכהונה במילים "ילבשו צדק".

בשבועת ה' לדוד בהמשך המזמור נאמר "וכהניה אלביש ישע וחסידיה רננו ירננו" (שם, טז). פסוק זה מקביל לפסוק "כהניך ילבשו צדק וחסידיך ירננו" שנדון לעיל – פסוק ח בשבועת דוד – והוא מקביל אפוא "צדק" ל"ישע". ויש המבינים כי משמעות המילה צדק בהקשר זה היא 'ישועה'.

כלומר, בית הדין החיצוני מבין שלושה ישב בירושלים "על פתח הר הבית" – סמוך להר הבית.

בספרו כך דרכו של תלמוד¹² מסביר השופט זילברג את משמעות הזיקה הזו בין הסנהדרין למקדש. הוא טוען כי זיקה זו קשורה בהבדל יסודי בין תפקיד השופט במשפט הכללי לבין תפקידו במשפט העברי. במשפט הכללי יש מקום נרחב לאומדן דעתו של השופט, לפיכך יכול המשפט החילוני להתיר לעצמו קביעת קני מידה מעורפלים, כגון 'זהירות סבירה', 'תקופה הגיונית', 'זמן מתקבל על הדעת' וכדומה. לא כן במשפט העברי: כאן תפקיד השופט בשבתו בדין הוא לקבוע מהו דבר ה', ועל כן דרשו חז"ל דינים שונים המיישמים הלכה למעשה את הפסוק "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" (ישעיהו ב', ג; מיכה ד', ב).

סמיכות הסנהדרין למקום השראת שכנה מאפשרת לשופטים לגלות מהו דבר ה' ולפסוק אותו. בהקשר זה, מעניינת העובדה שחז"ל דורשים, כפי שראינו לעיל, כי מקום המשפט צריך להיות סמוך למזבח – ולא לקודש הקודשים.¹³

ב. הכהנים כשופטים

בכמה מקומות מתייחסת התורה לתפקיד המיוחד של הכהנים והלוויים כשופטים:

- בפרשת משפטים – לגבי בית הדין הגדול של האומה, הסנהדרין:

כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבת בשעריך וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' א-להיך בו. ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט (דברים י"ז, ח-ט).

- בפרשת עגלה ערופה (שם כ"א, א-ט):

ונגשו הכהנים בני לוי כי בם בחר ה' א-להיך לשרתו ולברך בשם ה' ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע (שם, ה).

- ובברכת משה לשבט לוי:

יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך (שם ל"ג, י).

בברכתו מציינ משה שני תפקידים שהקשר ביניהם ברור: עשיית משפט והוראת התורה. הקשר בין התפקידים הוא כה הדוק, עד שהברייתא (סנהדרין נב ע"ב) דורשת: "בזמן שיש

12 מ' זילברג, כך דרכו של תלמוד, ירושלים התשכ"ד, מפעל השכפול הסתדרות הסטודנטים של האוניברסיטה העברית, עמ' 55-56.

13 הסמיכות למזבח מדגישה כי הצדק המתבצע על ידי בני אדם צריך להיות מכוון לרצון הא-לוהי. התביעה להתנהגות אנושית מוסרית איננה עומדת לעצמה, אלא היא חלק בלתי-נפרד מעבודת ה' ומן היחסים בין אדם למקום. הצדק הוא הדרך לקרבת ה', ועל כן לא ייתכן ניתוק בינו ובין רצון ה' (כדברי ישעיהו בפרק א', ירמיהו בפרק ז' ועוד), כשם שהמזבח אינו מספק הגנה להתנהגות לא-ראויה ("וכי יזד איש על רעהו להרגו בערמה מעם מזבחי תקחנו למות", שמות כ"א, יד; וראה הנבואות שצוינו לעיל). היבט אחר של סמיכות זו הוא שבמובן מסוים נחשב הדין כעבודת קרבנות, ולכן "המעמיד לישראל דיין שאינו הגון כאילו נטע אשרה" (סנהדרין ז ע"ב). ואכמ"ל.

14 נושא זה צריך להרחבה רבה, ואכמ"ל.

15 במקומות רבים אנו מוצאים את הבגד כמבטא תכונה או מהות פנימית, ולא רק כלבוש חיצוני שנועד לכסות את הגוף או להיות לכבוד ולתפארת. נושא זה צריך שיעור לעצמו, ואין מקומו כאן.

16 ראשית, הכהונה תלויה בבגדים: הגמרא בזבחים יז ע"ב אומרת "בזמן שבגדיהם עליהם כהונתם עליהם, אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם". על תפקידם של בגדי הכהונה כחלק מן הכפרה של עבודת הקרבנות ראה להלן.

לאור כל ממצאי הלשון האלה רשאים אנו להניח, כי גם בגדי הכהונה, המכשירים את עבודת הכהן, צריכים לבטא את התכונה, שהכהן בתור שכזה חייב לסמל. גם מן ההלכה, 'שלא יהא דבר חוצץ בינו (בין הבגדים) לבשרו' (זבחים יט ע"א), יוצא שהם אינם רק תכשיט חיצוני, ושיש להם משמעות שעליה צריך לתת את דעתו לא רק אדם המתבונן בהם, אלא הכהן עצמו; הם צריכים לכסות ללא חציצה את חלקי הגוף שלהם הם מיועדים, הווה אומר – הכהן חייב להתמזג עמהם לגמרי.

סימוך נוסף לאופיים של בגדי הכהונה מביא הרב הירש מדרשת חז"ל זו (זבחים פח ע"ב, ערכין ט"ז ע"א):

למה נסמכה פרשת קרבנות לפרשת בגדי כהונה לומר לך מה קרבנות מכפרין אף בגדי כהונה מכפרין, כתונת מכפרת על שפיכות דם... מכנסים מכפרים על גילוי עריות... מצנפת מכפרת על גסי הרוח... אבנט מכפר על הרהור הלב... חושן מכפר על הדינין... אפוד מכפר על עבודת כוכבים... מעיל מכפר על לשון הרע... וציץ מכפר על עזות פנים...

ומשלים הרב הירש:

נראה כי תוכנו הכללי של המאמר הזה נותן אישור גמור לתפיסתנו הסימבולית לגבי בגדי הכהונה, והוא מוכיח כי גם חז"ל פירשו את טעמם בקשר מהותי והדוק אל אופיו המוסרי של האדם ואל תעודתו המוסרית. יתירה מזו: פרטי המאמר מציינים את יחסי הכפרה המיוחדים של כל אחד מבגדי הכהונה אל עיונות ופשעים מסוימים.

לסיכום: הכהנים מופקדים גם על הוראת התורה ועל המשפט. בגדיהם הם ביטוי משמעותי לעבודתם, הבאה לכפר, וכל בגד מייצג כפרה על חטא אחר. המשמעות העמוקה של בגדי הכהונה היא היותם ביטוי חיצוני לתכונות הפנימיות של לובשיהם: הדבקות במידת הצדק ויכולתם לכפר.

ד. ירושלים ובית ה' כמקום המשפט באחרית הימים

נביאים רבים (ראה ישעיהו ב', א-ד; מיכה ד', א-ה; יואל ג', ה-ד; כא; זכריה ט', ט-י) מתארים את המשפט שיתרחש באחרית הימים בירושלים ובמקדש, ומוקדו יהיה בהר בית ה'. כשם שירושלים והמקדש הם מקום המשפט בהווה, כך יהיו הם מקום המשפט בעתיד, באחרית הימים.

מעניין שבתקופת הגאונים כונה הקטע של נחל קדרון שבין הר המוריה להר הזיתים בשם עמק יהושפט, שם שמקורו בנבואת יואל על אותו משפט שייערך באחרית הימים:

וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט ונשפטתי עמם שם על עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים ואת ארצי חלקו (יואל ד', ב).

אין זה מקרה שעמק יהושפט צמוד למקום המקדש ממזרחו. לא היה עוד מלך בירושלים שמילא כיהושפט (ששמו מזכיר

ההקבלה בין צדק לישועה בהקשר של לבוש נמצאת במקרא בכמה מקומות, למשל: "וילבש צדקה כשרין וכובע ישועה בראשו" (ישעיהו נ"ט, ז); "שש אשיש בה' תגל נפשי בא-להי כי הלבשיני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה" (שם ס"א, ט).¹⁷

יתר על כן, המוטיב של לבישת צדק או לבישת ישועה חוזר בפסוקים נוספים, כגון: "כהניך ה' א-להים ילבשו תשועה וחסידיך ישמחו בטוב" (דה"ב ו', מא); "צדק לבשתי וילבשני כמעיל וצינף משפטי" (איוב כ"ט, יד). הבה נראה לדוגמה שני פירושים על פסוק זה באיוב. מצודת דוד מפרש:

צדק לבשתי – מרבה הייתי בצדק עד כי הייתי מעוטף בה.

עשייה רבה של צדק מלבישה כביכול את העושה בתכונה זו; הנה כי כן, הלבוש הזה ממש לתכונה הפנימית ומבטא אותה.

ואילו המלבי"ם מפרש:

צדק לבשתי וילבישני – אני לובש הצדק והצדק לובש אותי, רצונו לומר, כל הרוצה לעשות צדק ילמד ממני עד שאני הלבוש אל הצדק בי יתראה לבני אדם. ויש הבדל בין לבוש ובין מעיל, שהמעיל הוא מלמעלה על הבגדים כמ"ש ישעיה ס' נ"ט, וכן המשפט הנגלה, והצדק הוא פרטי לו לבדו, בלבוש פנימי.

כביכול האדם הפועל צדק וצדק לבוש, הצדק מתגלה בו וכך נראה לבני אדם: הצדק הוא לבושו הפנימי, והמעיל הוא גילוי כלפי חוץ במשפט.

מוטיב זה חוזר גם בנבואת ישעיהו על המושל העתידי מבית דוד, שימשול בצדק, בשלום וביראת ה', שעליו אומר הנביא: "והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו" (יש"א ה).¹⁸ הדיין לבוש בשבתו בדין בבגד מיוחד, וכשהוא דן דין צדק מכונה האזור שהוא חוגר 'אזור צדק'.

מוטיב הבגד והצדק מתבטא גם בכיוון ההפוך – כשהמעשים אינם ראויים – כפי שנאמר על יהושע, הכוהן הגדול בימי שיבת ציון: "ויהושע היה לבש בגדים צואים ועמד לפני המלאך. ויען ויאמר אל העמדים לפניו לאמר הסירו הבגדים הצואים מעליו ויאמר אליו ראה העברתי מעליך עונך והלבש אתך מחלצות" (זכריה ג', ג-ד).¹⁹

הרש"ר הירש, שהביא את כל המקורות הללו בסיום פירושו לפרשת בגדי הכהונה (שמות כ"ח, מג), מסכם את משמעותם:

17 פסוק זה מופיע בהקשר כללי של משפט וצדקה. בפס' ח שלפניו נאמר: "כי אני ה' אהב משפט שאגזל בעולה ונתתי פצלתם באמת וברית עולם אכרות להם". ובפסוקים יא ו"ב, א-ב שבעקבותיו נאמר: "כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח כן א-דני א-להים יצמיח צדקה ותהלה נגד כל הגוים. למען ציון לא אחשה ולמען ירושלם לא אשקוט עד יצא כגנה צדקה וישועתה כלפידי יבער. וראו גוים צדקך וכל מלכים כבודך וקרא לך שם חדש אשר פי ה' יקבנו".

18 האזור הוא בגד הצמוד לגוף האדם, והוא משל לדבר הדבק באדם ביותר, על פי ירמיהו י"ג, יא: "כי כאשר ידבק האזור אל מתי איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל...".

19 וכן בתהילים ל"ה, כו "ילבשו בשת וכלמה המגדילים עלי", ושם ק"ט, יח-יט "וילבש קללה כמדו... תהי לו כבגד יעטה ולמזח תמיד יחגרה".

שהדרישה לצדק אינה מוגבלת למקום מסוים, והאדם נתבע לעשות צדק בכל אתר, בארץ ישראל ובעולם. ואולם, ישנו מקום המבטא את מקור הצדק ותמציתו, והעדר הצדק במקום זה יגרום לחורבנו; כיוון שהמהות גלויה יותר, היא גם מורגשת יותר. ירושתה של ארץ ישראל כולה מותנית בצדק, כפי שנאמר "צדק צדק תרדף למען תחיה וירשת את הארץ" (דברים ט"ז, כ); אך ירושלים, הקרויה צדק, מבטאת את עניין הצדק באופן מהותי, ובלעדיו אין היא יכולה להתקיים.

בשיעור הבא ברצוננו להשלים את סוגיית הצדק, וכן להתבונן בצד נוסף הבא לידי ביטוי בפגישת המלכים – צד המלכות – ולבחון את הקשר שבין הצדק והמלכות.

כמובן את עניין המשפט) את ציווי התורה בענייני משפט וצדק, כמתואר בהרחבה בדה"ב י"ט:

וגם בירושלם העמיד יהושפט מן הלויים והכהנים ומראשי האבות לישראל למשפט ה' ולריב וישבו ירושלם (שם, ח).

ה. הצדק כתנאי לקרבה לבית ה'

בכמה מזמורים בתהילים מתוארת העובדה שהגישה להר בית ה' מותנית בצדק. למשל:

מזמור לדוד ה' מי יגור באהלך מי ישכן בהר קדשך הולך תמים ופעל צדק ודבר אמת בלבבו (תהילים ט"ו, א-ב).

מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו נקי כפים ובר לבב אשר לא נשא לשוא נפשי ולא נשבע למרמה (שם כ"ד, ג-ד).

מעניינת בהקשר זה נבואת ישעיהו:

פחדו בציון חטאים אחזה רעה חנפים מי יגור לנו אש אוכלה מי יגור לנו מוקדי עולם. הלך צדקות ודבר מישירים מאס בבצע מעשקות נער כפיו מתמך בשחד אטם אזנו משמע דמים ועצם עיניו מראות ברע (ישעיהו ל"ג, יד-טו).

בפסוק כ ממשיך הנביא בתיאור ירושלים העתידית:

חזה ציון קרית מועדנו עיניך תראינה ירושלם נוה שאנן אהל בל יצען בל יסע יתדתי לנצח וכל חבלי בל ינתקו... כי ה' שפטנו ה' מחקקנו ה' מלכנו הוא יושיענו (שם, כ-כב).

תיאורו של הנביא דומה מאוד למוזכר בתהילים ט"ו. על דרך הרמז, מתפרשת השאלה "מי יגור לנו מוקדי עולם" כך: מי מאתנו יכול לשכון בעיר הקודש והמקדש, אשר בו "אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה" (ויקרא ו', ו) והתשובה היא שהתנאי לקרבה לבית ה' הוא כל המידות הטובות המוזכרות בפסוק טו, המקבילות אף הן למידות הנזכרות בתהילים ט"ו.²⁰

ח. סיכום

ניסינו להראות בשיעור זה כי צביונם הרוחני של העיר והמקדש קשור בצדק, ועל כן התגלות הצדק בעיר ובמקדש מקיימת אותם, וחסרונם – גורם לחורבנם.

טענתנו לאורך השיעור כולו בדבר היותו של הצדק מהותי לירושלים ולמקדש ובדבר ההשלכות השונות של עובדה זו, אין פירושה שהתביעה לצדק מצומצמת למקומות אלו. מובן

²⁰ סוגיית הקשר בין ירושלים והמקדש לצדק קשורה לסוגיה אחרת – תלותה של העיר בגשמים, בהיותה סמוכה אל המדבר, תלות שהפתרון לה מבחינה רוחנית הוא בעשיית צדק בעיר ובמקדש. כך, למשל, מפסיק בניינו המחודש של המקדש בימי שיבת ציון את הבצורת ומביא ברכה ושפע, כמבואר בנבואות חגי זכריה: ההימנעות מבניין המקדש העידה על ריחוק מה', שהבצורת הייתה תגובה לו; מרגע שהחל עם ישראל להתאמץ בבניין המקדש – על המשמעויות הרוחניות העומדות מאחרי מעשה זה – החלה גם הברכה הגשמית לבוא. נרחיב על כך בע"ה בשיעור שיעסוק בקרבת ירושלים למדבר ומשמעותה.

 כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ה
 עורך: בעז קלוש

 בית המדרש הווירטואלי שליך ישיבת הר עציון
 האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
 משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
 דואל: office@etzion.org.il
